

Chetitská stavba měst – urbanisticko-historická studie

The Hittite construction of cities – an urban-historical study

Vladimíra Šilhánková

Abstract:

The development of city construction was a subject that enjoyed the interest of Czech scholars particularly during the mid-20th century (Fiala, 1959; Krásný, 1962; Hruška, 1970; etc.). These works, however, were based on the perception of historical events prevalent at that time as well as on the extent of the knowledge of historical science in general. After 1989, urban theoretical research began to be directed towards addressing the crucial problems of today while researchers essentially ceased to address the study of historical contexts. The last researchers in the Czech Republic to continue with such contexts were Jiří Hruža (Hruža, 2002–2007, Hruža, 2011, 2013) and Jan Koutný (e.g. Koutný, 2003). Even though the approach to the concept of cities was transformed in these recent works, changes in the approach to the understanding of history and its interpretation were reflected only marginally. While historical science has radically changed over the last 50 years, starting with the paradigm and ending with the manner of presentation, the view of the development of city construction from the perspective of urban planners (and for urban planners) has remained essentially unchanged.

This article will attempt to present a new insight into the development of city construction enriched by current trends in the study of history. The study will focus on the neglected period of Hittite cities. Using the background of the three main periods of Hittite "civilization" (Early Period, the Period of the Hittite Empire, and the Late Hittite Period) and the main centers of life during these periods (Kaneš / Hattusa and Arinna / Zincirli and Carchemish), the study will track the main city-forming elements and their transformation over time together with the link to their sources of inspiration on the one hand and on the other hand their perception as a source of inspiration for the cities of subsequent cultures. The text should be understood as a preliminary study of a broader intention to address the issue of the development of ancient city construction from a new angle and in a new context. The theme of city construction from the period of the Hittite Empire was not chosen randomly, but as a pilot or a test set for a period that was neglected or overlooked by previous urban specialists. It shows an interesting link between the two greatest early ancient periods – the Sumerian-Akkadian Period and the onset of Greek city construction.

Keywords:

urbanism; history of city construction; Hittites; Hattusa; Kanesh; Arinna; Zincirli; Carchemish

ŠILHÁNKOVÁ, Vladimíra (2016). Chetitská stavba měst – urbanisticko-historická studie. In: HOLUBEC, Pavel, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 9*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební pp. 6-28. ISBN 978-80-01-06002-5. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

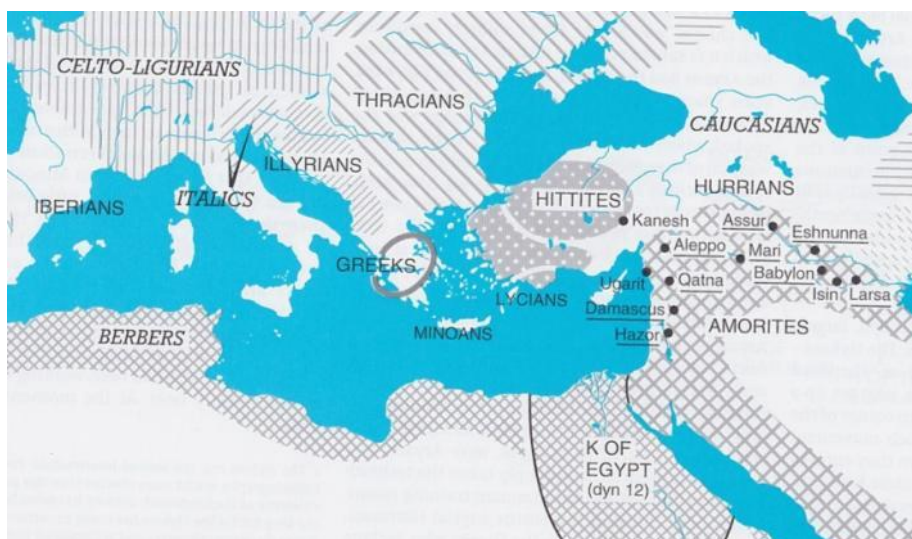
1 Úvod

Vývoj stavby měst se těšil zájmu výzkumníků a publicistů v Česku zejména v období poloviny 20. století (Fiala, 1959, Krásný, 1962, Hruška, 1970 aj.). Ve studiu historie hledalo nově se ukotvující funkcionalistické hnutí oporu pro své naprosto zásadní odmítání města 19. a počátku 20. století. Předmětem jejich zkoumání bylo zejména prostorové uspořádání města s poukazy na ideový či lépe řečeno ideologický (rozumějte socialistický) pohled. Práce samozřejmě vycházely z tehdejšího nazírání dějinných událostí (ať již se jednalo o akcentaci historického politického dění (např. Spěváček, 1979) nebo o otázky „třídního boje utlačovaných mas“ (zejm. Žukov, 1958-68). České teoretické urbanistické bádání se odebralo směrem k řešení palčivých problémů dneška a studiu historických souvislostí se výzkumníci v podstatě přestali věnovat zcela. Posledními vlaštovkami tak v českém kontextu zůstali jen Jiří Hruža (Hruža, 2002-2007, Hruža, 2011) a Jan Koutný (např. Koutný, 2003). I když se přístup k pojetí města v těchto novějších pracích proměnil (rozhodně nelze tyto pány podezírat z ideologického nazírání na danou věc), proměny v přístupu k chápání historie a jejího výkladu se v jejich pracích promítly spíše okrajově.

Přítom historická věda se za posledních 50 let zásadním způsobem proměnila – paradigmatem počínaje a způsobem prezentace konče, náhled na vývoj stavby měst z pohledu urbanistů (a pro urbanisty) se v podstatě nezměnil. Předkládaný text je tak pokusem o pohled na vývoj stavby měst, či chcete-li pohled na vývoj urbanismu z pohledu urbanisty obohacený o současné poznatky a trendy ve studiu historie. Text je chápán jako úvodní studie k širšímu záměru zpracovat problematiku vývoje stavby měst s využitím nejnovějších poznatků historie a v nových souvislostech. Téma stavby měst období Chetitské říše nebylo zvoleno náhodnou, ale jako pilotní – testovací soubor období, které bylo předchozími urbanisty opomíjeno či přehlíženo a přitom vykazuje zajímavý svorník mezi dvěma největšími raně starověkými periodami – sumersko-akkadským obdobím a nástupem řecké stavby měst.

2 Raně chetitské období

„Střed a východ Malé Asie byl již od počátku 3. tisíciletí př. Kr. obydlen pravděpodobně Chattijci, nazvanými tak podle hlavního města svého Chatti nebo Chattuš (dnešní Bogazkale), jež leží asi uprostřed oblouku obtékaného řekou Halyssem“ - dnešní Kizil Irmak (Hrozný, 1943, str. 104).

obr. 1 - Objevení se Chetitů (ozn. Hittites) na mapě tehdejšího světa, situace kolem roku 1.800 př. Kr. (Zdroj: McEvedy, 2002, str. 37)

Jednotlivé kmeny zde vybudovaly na vyvýšeninách města obehnaná kamennými hradbami. V první čtvrtině 2. tisíciletí př. Kr. pak již existoval ve střední Anatolii určitý počet městských států – Káneš (Néšaš), Kuššar, Chattušaš, Zalpa a Puruškanda, v jejichž čele stáli drobní vladaři. Řada těchto měst byla zároveň obchodními koloniemi Asyřanů, které byly umístěny na karavanních cestách vedoucích z Mezopotámie a Iránu do Anatolie. Cesty v Anatolii nebyly zprvu vhodné pro dopravu povozy, a tak bylo zboží nakládáno na osly. Asyrské karavany sestávaly obvykle ze 14 oslů a jejich cesta mezi Káneš a Chattušaš trvala zpravidla 6 dní. (Volný, 1999, str. 121, Pijoán, 2000, str. 43, Kiliçkaya, Yazici, 2011, str. 17).

Kolem roku 1800 př. Kr. vynikla nad ostatní moc města Kuššar. Jeho král Annitaš ukončil války s Chattijci tím, že dobyl Chattušaš a srovnal město se zemí. Porazil vojsko néšitského = kánešského krále a prohlásil Káneš (Néšaš) hlavním městem nové (chetitské) říše. Tím se stala **Káneš** (současné Kültepe) ležící 124 km jižně od Chattušaše uprostřed úrodné nížiny pod horou Erciyes (vysokou 3.916 m n. m.) nejvýznamnějším ze zdejších měst a zároveň prvním městem, kde se nacházejí první stopy chetitské kultury. Toto město, ztotožněné s chetitským Néšašem, je důkazem příchodu Chetitů do starobylého chattijského města kolem roku 1800 př. Kr. Pozůstatky Káneše vytvářejí dodnes pahorek (turecky „tepe“, arabsky „tell“), který se zvedá 21 m nad současný terén o průměru 550 m (Volný, 1999, str. 122, Pijoán, 2000, str. 43, Kiliçkaya, Yazici, 2011, str. 16-17).

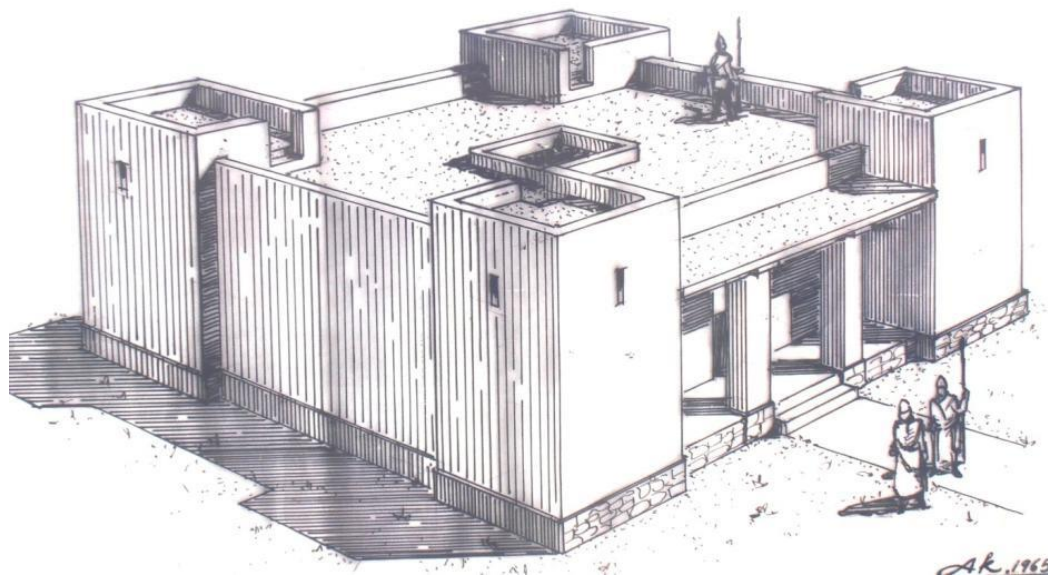
obr. 2 - Současný letecký pohled na Káneš (nahore „horní“ město, dole Karum)
(Zdroj: *Reinos Perdidos: Kanesh*)

Město samo bylo tvořeno „horním“ a „dolním“ městem. V „horním“ městě žilo místní obyvatelstvo s místními vládci, „dolní město“ bylo Karum neboli asyrská obchodní stanice. Ulice města byly dostatečně široké pro provoz povozů a ústily do otevřeného náměstí. Ulice byly dlážděny kameny a sypány pískem a měly vybudované odvodnění do kanalizace. Král Annitaš v něm vybudoval nové čtvrti, chrámy a paláce a zřídil v něm dokonce zoologickou zahradu. Annitaš rovněž nechal vybudovat obrannou čtvercovou věžovou stavbu z velkých kamenných bloků se čtyřmi nárožními věžemi, která stála v centru města (Kiliçkaya, Yazici, 2011, str. 20, Zamarovský, 1961, str. 231).

V centru Káneše stála rovněž stavba objevená Bedřichem Hrozným, která byla 62 m dlouhá a 58 m široká, zdi měla 1,5 až 2,3 m silné a obklopoval ji velký dlážděný dvůr. Stála na umělé terase a dominovala tak městu i kraji. Šlo o sídlo chetitského krále Varšamy z 15. až 13. stol. př. Kr. Jde o jeden z nejstarších příkladů anatólijského paláce s mnoha místnostmi rozličných velikostí vybudovaný z nepálených cihel na kamenném základě. Palác byl obehnan

vnitřní hradbou z kamenných bloků a trámů (Zamarovský, 1961, str. 159, Kültepe Open Air Museum).

obr. 3 - Obranná věž – rekonstrukce (Zdroj: Kültepe Open Air Museum)

obr. 4 - Palác krále Varšamy – současný stav (Zdroj: vlastní foto 5.3.2014)

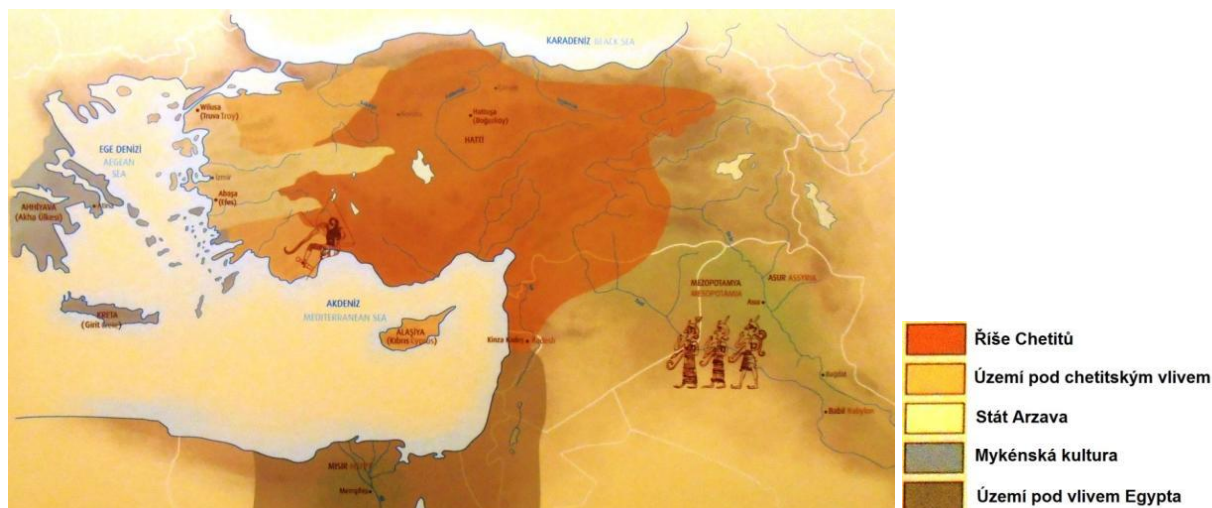
Běžné domy byly dvoupatrové, byly vybudované na kamenných základech a skládaly se z kuchyně a celly (vnitřní místnost). Zboží bylo skladováno ve speciálních místnostech v přízemí, kde se zřejmě i obchodovalo (Kiliçkaya, Yazici, 2011, str. 20).

obr. 5 - Rekonstrukce typického domu v Káneši (Zdroj: Kültepe Open Air Museum)

Karum mělo, jak již bylo zmíněno, charakter asyrské obchodní kolonie, ale bylo centrem nejen obchodu, ale i asyrské správy v daném území. Jeho centrem byl palác o rozměrech 120 x 110 m se 42 místnostmi.

Během 16. a 15. století př. Kr. vybudovali Chetitě jeden ze tří nejvýznamnějších států na Předním východě. V této době dosáhlo také vrcholu chetitské umění, které se projevilo v architektuře i urbanismu. Typické chetitské město bylo vystavěno v příkrém skalnatém terénu na vyvýšené plošině. Obecně lze chetitská města charakterizovat jako rozlehlá, zalidněná a svérázně výstavná (Bogazkale Museum, Zamarovský, 1961, str. 276 – 280).

obr. 6 - Mapa východního středomoří v období 15. – 14. století př. Kr. (Zdroj: Bogazkale Museum)

obr. 7 - Ztvárnění challóním jako součásti pohřební výbavy (Zdroj: Bogazkale Museum)

Z hradeb každého opevněného chetitského města vystupovaly předsunuté věže, mezi kterými byla brána v charakteristickém tvaru protáhlého elipsovitého půlobloubku. Prostor mezi přesunutými věžemi a hlavní branou ve hradbě byl ohrazen postranními hradbami, čímž vznikalo rozlehlé, ze všech stran chráněné nádvoří, které zřejmě nahrazovalo náměstí. Tento systém zvaný bit-chiláni převzali Chetitě zřejmě od Asyřanů a po asyrském způsobu proto byly po stranách vstupů umístěny reliéfy. Bit-chiláni byly zvláštním kioskem zpravidla dřevěným, vybudovaným v prvním poschodí brány nad jejími sloupy a opatřeným okny, jež umožňovaly strážci dobrý výhled na všechny osoby vcházející a vycházející. Tento systém byl symbolicky připisován bohu Kušarovi, který byl bohem moudrosti a zvláště architektem bohů, podle jehož plánů se staví chrámy bohů (např. chrám boha Baala, chrám boha moře Jáma aj.) a především, podle jehož návrhů se zřizují okna v těchto chrámech. Bůh Kušar byl

zvláště odborníkem na stavbu oken chrámů – *challóním* (asyrsky *bít-chiláni* = domy s okny), jež byly pozoruhodnou specialitou syrsko-mezopotamské architektury. (Zamarovský, 1961, str. 276 – 280, Syrový, 1974, str. str. 56-57, Hrozný, 1943, str. 116-117).

Tak tedy na tato nádvoří přinášeli cizí kupci své zboží (do měst za hradby je ostražiti Chetitě pouštěli jen zřídka), zde nabízeli chetitští řemeslníci své výrobky. Řemesla byla silně specializovaná a ve městech byl soustředěn čilý obchod. Mezi hradbami tedy měli své stolečky s jemnými váhami na odlitky stříbra směnárníci, zde pracovali veřejní písaři, zde přísahalo vojsko před odchodem na válečnou výpravu, zde bylo slavnostně vítáno po návratu. Zde se zřejmě také scházel pankuš (vojenské shromáždění). Od vstupní brány, střežené kamennými lvy nebo vytesanými obrazy bohů, se táhly až po hlavní bránu řady mohutných kvádrů a desek s reliéfy a nápisy (Zamarovský, 1961, str. 276 – 280).

Středem města – geografickým, ideovým i mocenským – byl hrad (nikoli chrám). Měl zpravidla pravidelný půdorys, množství obytných a skladištních místností, jeho zdi byly vysoké a hladké, věže ukončené zubatým cimbuřím. Chrám byl kombinací bohoslužebných (a pravděpodobně i obytných) místností se skladištěm (Zamarovský, 1961, str. 276 – 280).

obr. 8 - Rekonstrukce prostoru za městskou branou v Chattušaši (Zdroj: Bogazkale Open Air Museum)

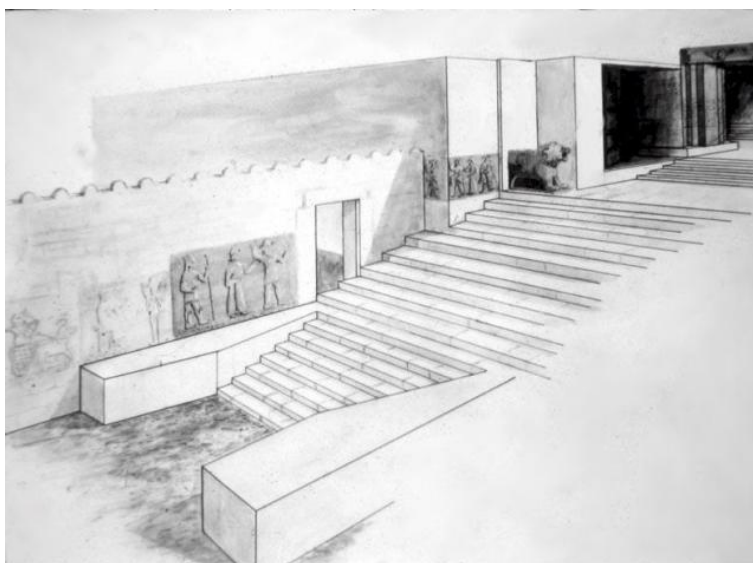
V architektuře pokračovala místní (rozumějte chattijská) tradice (i po příchodu Chetitů), ačkoli se do ní současně zaváděly originální prvky z hlediska technického i formálního. Hlavním rysem chetitské architektury je zcela asymetrický půdorys. Chetitě používali jako podpěry čtverhranné pilíře a nepoužívali ani sloupy, ani hlavice. Chetitě stavěli z nevypalovaných cihel, kamene i dřeva. Architektura veřejných i ostatních budov byla prostá, nezdobná, „geometrická“. Jedinými ozdobnými prvky v ní byly, kromě portálových lvů, dřevěné sloupy, podpírající převislou část rovné střechy, zasazené do kamenných patek se skulpturami (Syrový, 1974, str. str. 56-57, Hrozný, 1943, str. 151, Zamarovský, 1961, str. 276 – 280).

obr. 9 - Rekonstrukce typické ulice chetitského města (Zdroj: Zamarovský, 1961, str. 245, převzato z Bittela)

Dům Chetita byl buď přízemní, nebo ve větších městech alespoň částečně poschodový. Měl solidní kamenné základy, zdi z omítnutých nepálených cihel, stropní nosníky ze dřeva a střechu vždy rovnou. Dalším charakteristickým stavebním prvkem jsou velká okna vedoucí nejen na nádvoří, nýbrž i do ulice. Dům se skládal z nepravidelně nakupených a postupně přistavovaných místností a neměl předsíň (Pijoán, 2000, str. 45-46, Zamarovský, 1961, str. 242 – 243).

Mrtví byli pochováváni na křížovatkách. Taková velmi monumentální křížovka, lemovaná svatyněmi a vyzdobená četnými reliéfy, se nalézá v Karchemiši na úpatí citadely, s níž jí spojuje rovněž monumentální schodiště. Na tomto slavnostním, kultu zemřelých předků zasvěceném náměstí, se konaly pravděpodobně za velké nádhery nejen slavnosti na počest mrtvých, nýbrž i jiné slavnosti náboženské a státní (Hrozný, 1943m str. 149).

obr. 10 - Rekonstrukce schodiště na citadelu v Karchemiši (Zdroj: Karkamiş / Karkamiş)

3 Vrcholné chetitské období

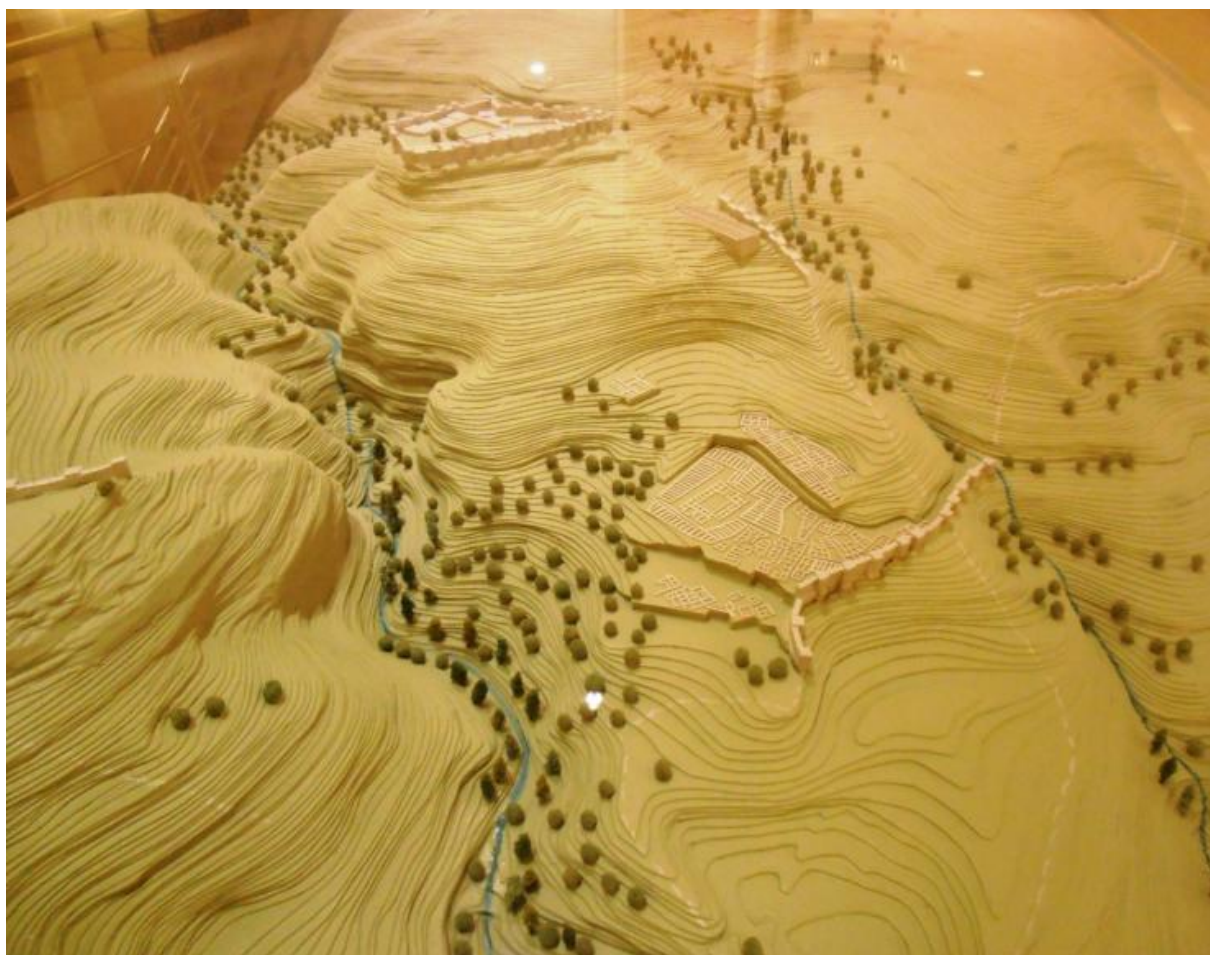
Centrem Chetitské říše bylo město **Chattušaš**, kterou obnovili nástupci krále Anittaše, silně ji opevnili a přeložili sem své sídlo. Město se na rozdíl od Káneše nacházelo v horách (dnes zvaných Köse Dağı, z nichž nejvyšší vrchol Zincirli Dağı měří 1.625 m n. m.). V tomto kraji panuje kontinentální klima s chladnými zimami a horkými suchými léty. Vydatné srážky jsou zde na podzim. Je nanejvýše pravděpodobné, že klima v období rozkvětu Chetitské říše bylo v tomto prostoru příznivější hospodářské činnosti, než je tomu dnes. Krajina tehdejší doby je popisována jako zalesněná s velkým množstvím různých druhů zvěře, bohatými vodními zdroji a mírným klimatem (Volný, 1999, str. 122, Yazici, 2013, str. 34).

Sama Chattušaš, která v době největšího rozkvětu měla až 80 tisíc obyvatel (Álvarez a kol.), se nacházela na víceméně trojúhelníkové výšině ve výšce cca 1200 m n. m., obklopené strmými skalními stěnami (dnes zvanými Büyükkaya a Yazir), na třetí straně zela hluboká rokle, kterou protéká potok (dnes zvaný Budaközü) a která sloužila jako obranný příkop. Poloha skvěle vyhovovala tehdejším požadavkům na obranu města. Rozdíl mezi horní a dolní částí města byl více než 280 výškových metrů a více než 2 km vzdálenosti. I v rámci obvodu města, který byl téměř 168 ha, byla oddělená jen jedním místem dostupná skalní plošina, na které se nacházel královský hrad. Samo město bylo rozděleno na „horní město“ na jihu a na „dolní město“ na severu. Tyto dvě části se rozkládaly na uměle domodelovaných terasách (Yazici, 2013, str. 33-35).

obr. 11 - Chattušaš a okolní krajina v současnosti (Zdroj: vlastní foto 3.3.2014)

obr. 12 - Model terénu Chattušaše (Zdroj: Bogazkale Museum – vlastní foto)

Na území města vyvěralo (a dodnes vyvěrá) několik vydatných pramenů. Voda byla ve městě zadržována v krytých cisternách, kam byla přiváděna z pramenů uvnitř i vně města. Jedna z těchto cisteren je zachována poblíž jižního hradu. Skládá se ze dvou bazénů

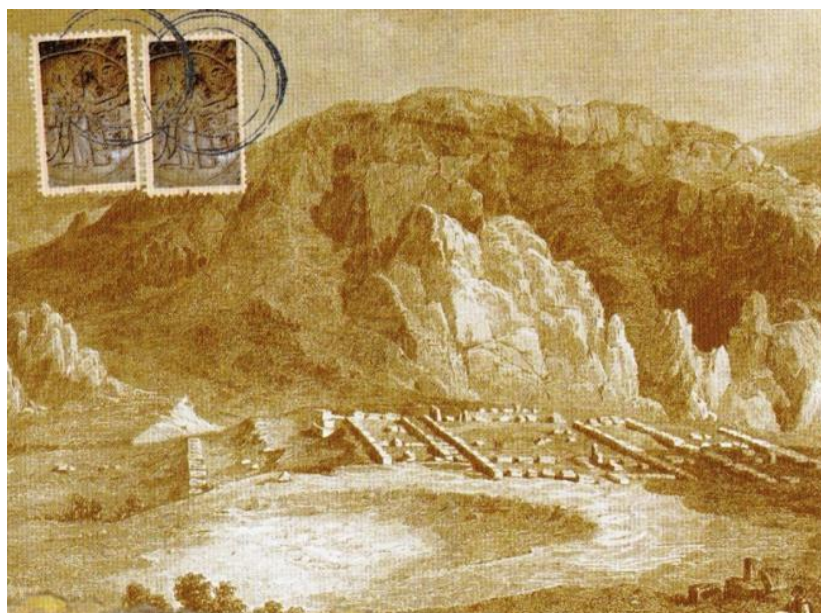

o rozměrech 60 x 90 m a zjištěná hloubka je 2 m. Bazény byly postaveny na nepropustné skále a vymazány jílem. Voda byla dále po městě rozváděna terakotovým potrubím (Yazici, 2013, str. 56), které se pravděpodobně nalézalo pod dlážděnými ulicemi.

obr. 13 - Zachovalé dláždění ulic v Chattušaši (Zdroj: vlastní foto 3.3.2014)

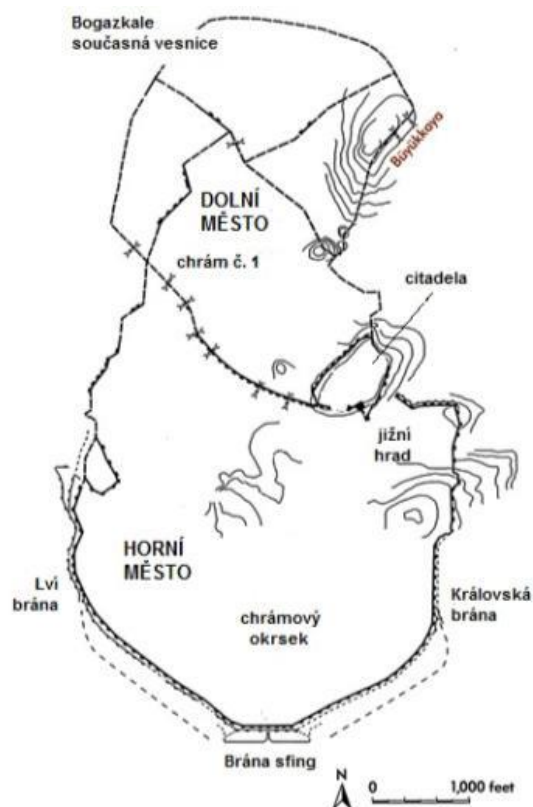
Chattušaš objevil poblíž turecké vesnice Bogazköy (dnes Bogazkale) v roce 1834 francouzský historik, architekt a archeolog Felix Maria Charles Texier. Sám Texier popisuje svůj objev těmito slovy: „Velká náhorní planina, uzavřená údolím, za kterým se zdvíhal divoce rozeklaný útes, byla pokryta troskami. Nejpodivnějšími troskami, jaké jsem kdy viděl: běloskvoucí kamenné linie se protínaly v pravidelných geometrických obrazcích, které tvořily půdorys mrtvého města s rovnými třídami a běloskvoucímu budovami... Kolem města hradby, na svahu pod nimi další pás hradeb. Uprostřed velký obdélník s pozůstatky sloupů – chrám, palác, fórum? ... Město jako Athény v době největšího rozkvětu“ (Zamarovský, 1961, str. 31).

obr. 14 - Texierova kresba Chattušaše z roku 1834 (Zdroj: Yazici, 2013, str. 40)

Vedle přirozené obranné polohy bylo město chráněno mohutnými hradbami, které obkružovaly horní i dolní město v délce přibližně 7 kilometrů. Chetití byli mistři v umění vytvářet opěrné body v mimořádně obtížných terénech a budovali útočné i obranné stavby

tak, jak to dokazují hradby Chattušaše (Pijoán, 2000, str. 45). Hradby byly dvojitě a byly v nich v pravidelných rozstupech umístěny zpevňující věže.

obr. 15 - Mapa Chattušaše (Zdroj: Hattusa)

Představu o hradbách nám podává jejich rekonstruovaná část v severní části města. Základ byl z neopracovaných kamenů velkých rozměrů tzv. kyklopského zdiva, jehož výstavba předpokládala vysokou technickou úroveň. Výška kamenné spodní části činila zhruba 6 metrů, nad ní pak byla nástavba z nepálených cihel (vepřovic).

obr. 16 - Rekonstrukce celkové situace Chattušaše včetně opevnění (Zdroj: Hattusa)

obr. 17 - Soudobá replika chattušašské hradby (Zdroj: vlastní foto 3.3.2014);
(kamenný sokl je výrazně nižší, než se zmiňují prameny, nedosahuje ani výšky 1 m)

V nejvyšší části města (pod branou Yerkapi) prokázaly už německé vykopávky existenci podzemních chodeb, zakrytých kamennými klenbami, jež sloužily k provádění obranných operací (Pijoán, 2000, str. 45). Tento výpádový tunel ústil na planině za městem.

obr. 18 - Řez výpádovou chodbou pod branou Yerkapi (Brána sfing)
(Zdroj: Bogazkale Open Air Museum)

Do města se vstupovalo jednou z několika bran. Dodnes jich bylo identifikováno 5 v jižní (horní) části města. Severní (dolní) část hradeb se nedochovala, a tak nelze s jistotou určit, zda se v těchto místech nějaká brána nacházela či nikoli. Každá brána byla lemována dvěma věžemi, které „střežily“ obloukový vchod. Věže byly zdobeny reliéfy zvířat (Lví brána), bojovníků nebo božstev (Královská brána) nebo mytických bytostí (Brána Sfing). Brány byly uzavíratelné dvoukřídlými dřevěnými dveřmi. V branách stráže kontrolovaly přichozí a odchozí a na noc bývaly úředně zapečetěny.

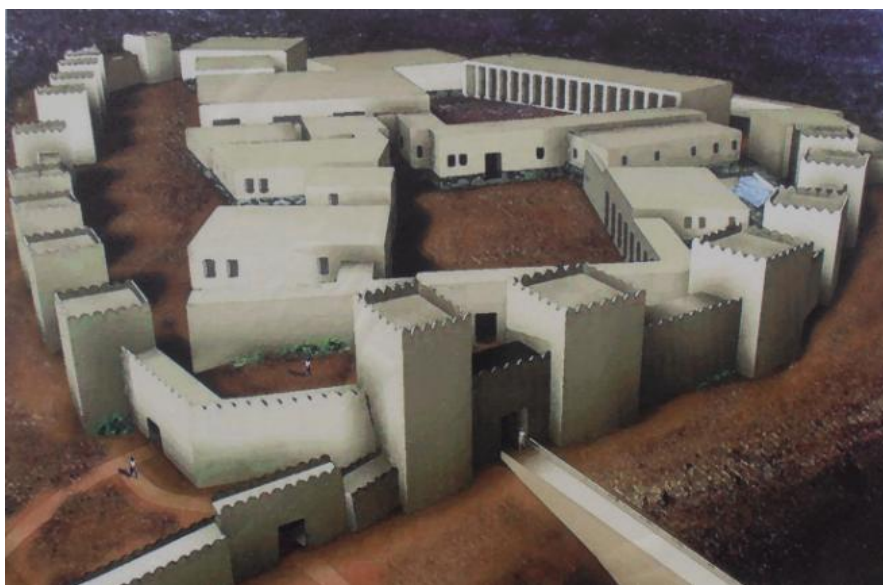

obr. 19 - (Počítačová) rekonstrukce Lví brány (Zdroj: Bogazkale Open Air Museum)

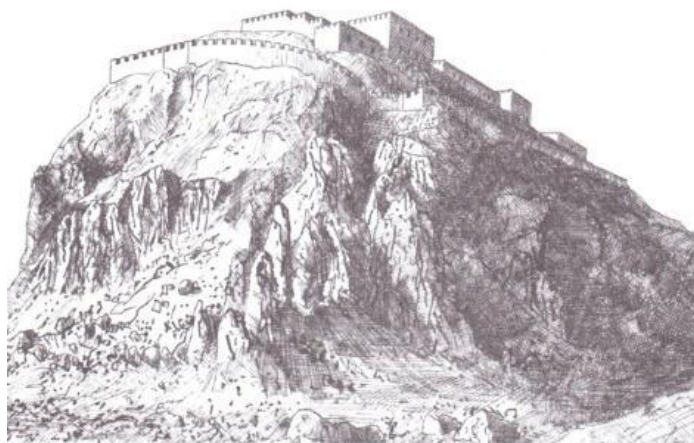
Jak již bylo zmíněno, královský hrad – citadela, stál uvnitř města na samostatném – nejvyšším, ostrohu o rozměrech 250 x 140 m a byl samostatně opevněn. Přístup do něj byl třemi branami. Z paláce chetitští králové vládli nejen městu, ale celé říši, a tak se zde vedle

řady staveb pro soukromé účely panovníka a jeho rodiny nacházela celá řada staveb reprezentativních, administrativních i obranných. Cesta dlážděná červeným mramorem vedla od jižní brány na dolní nádvoří, které bylo obeháno kolonádou, kde se nacházely zejména objekty pro strážce a královu osobní gardu. Odtud vedla v severovýchodní části další brána na horní - velké nádvoří, které bylo rovněž loubeno sloupovými portiky. Druhá brána z dolního nádvoří vedla do vlastního paláce. Vlevo od brány se nacházely kultovní místnosti. Hlavní sál paláce měřil 39 x 48 metrů a byl situován západně od velkého (horního) nádvoří a za ním, ještě výše se pak nacházely soukromé pokoje krále a jeho rodiny (Yazici, 2013, str. 59-61).

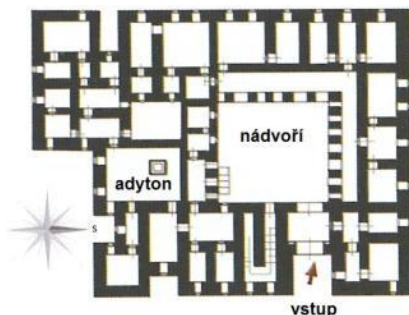
obr. 20 - (Počítačová) rekonstrukce královského paláce (Zdroj: Bogazkale Open Air Museum)

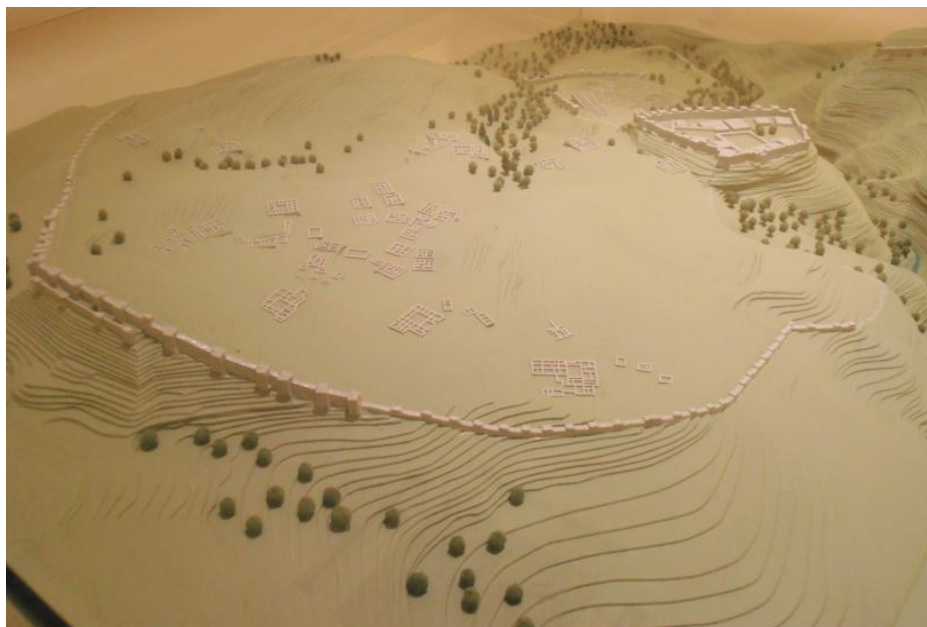
obr. 21 - Rekonstrukce královského paláce dle Bittela (Zdroj: Volný, 1999, str. 122)

Vedle královského paláce a dalších paláců (např. tzv. jižního paláce) se ve městě nacházela celá řada chrámů. V horním městě bylo při vykopávkách objeveno šest chrámů v tzv. chrámovém okrsku, jež svými rozměry a architektonickou technikou patří k nejlepším stavbám 2. tis. př. Kr. (Pijoán, 2000, str. 45). Veřejné budovy a chrámy byly stavěny na předem stanoveném obecně používaném půdorysu a byly zakládány na kamenných základech sestavených z robustních kvádrů. Stěny byly z nepálených cihel. Stavby měly důsledně ploché střechy. Vícepatrové budovy koexistovaly společně s jednopatrovými (Bogazkale Museum). Jejich společným rysem bylo vnitřní otevřené nádvoří, které se rozprostíralo hned za vstupem a kolem kterého byla sloupová kolonáda, na niž navazovala kultovní místnost – adyton, kde

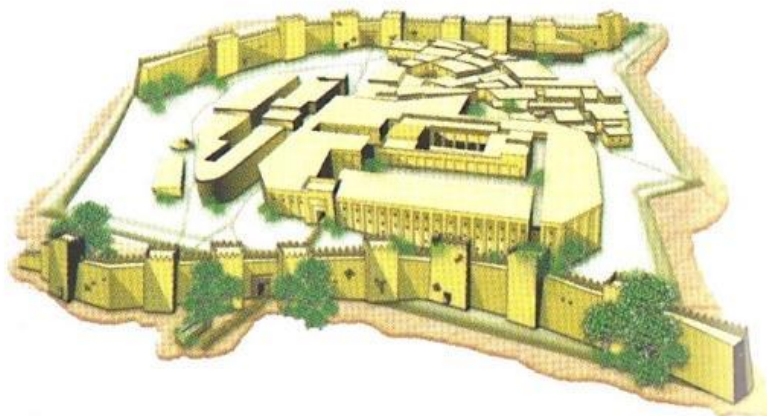
byla umístěna kovová nebo dřevěná socha božstva. Nacházejí se rovněž tzv. dvouchrámy zasvěcené dvěma božstvům se dvěma nádvořími a dvěma adytony, jak je tomu např. u chrámu č. 5. V chrámech se dále nacházela řada skladištních místností a zřejmě i místnosti obytné.

obr. 22 - Půdorys chrámu č. 2 (Zdroj: Yazici, 2013, str. 53)

obr. 23 - Model palácového okrsku s královským palácem v pozadí a bránou Yerkapi v popředí (Zdroj: Bogazkale Museum – vlastní foto)

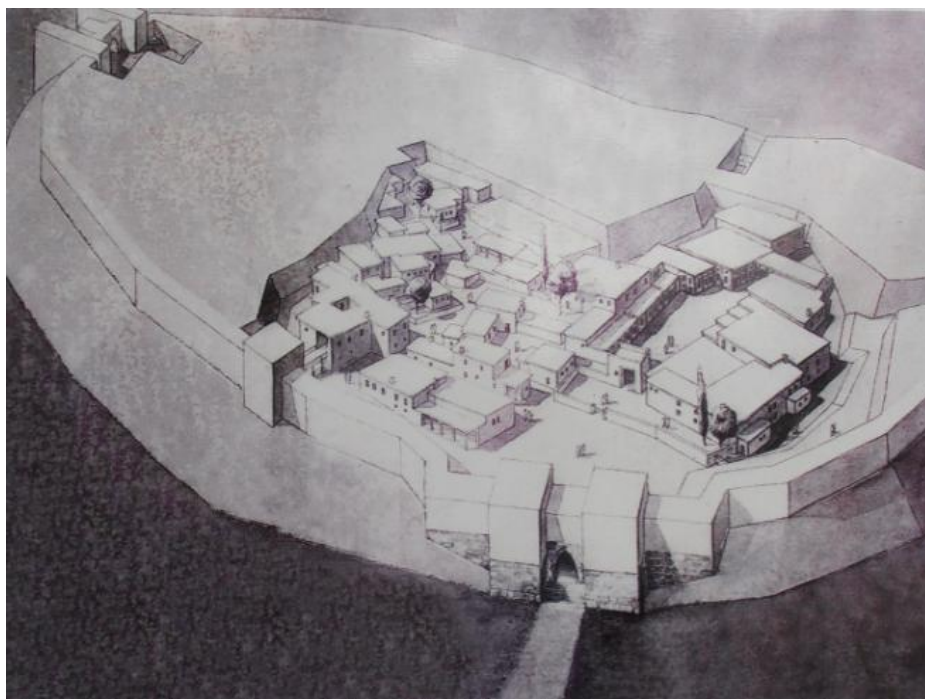

obr. 24 - Rekonstrukce velkého chrámu (Zdroj: Yazici, 2013, str. 40)

V dolním městě je dodnes nejvýraznější stavbou chrám č. 1 zvaný též „velký chrám“, který pochází ze 14. století př. Kr. a je největším objeveným chetitským chrámem vůbec. Centrální kultovní prostor je obkroužen sérií administrativních budov, kanceláří, klenotnic, skladišť a archivů. Chrám zabírá plochu 14,5 tisíce hektarů a Bedřich Hrozný v něm viděl „prototyp to krétského paláce a tzv. labyrintu (v němž podle pověsti sídlil člověk-býk Minotaurus, i prastaré toto krétské božstvo bylo patrně původu maloasijského)“ (Hrozný, 1943, str. 151).

obr. 25 - Ruiny velkého chrámu v současnosti (Zdroj: vlastní foto 3.3.2014)

obr. 26 - Rekonstrukce dosud odkryté části Arinny / Alacahöyük
(Zdroj: Alacahöyük Open Air Museum)

Existuje hypotéza, že Chattušaš byla zničena útočícími Thráky, kmeny z jihovýchodní Evropy a tzv. „mořskými národy“ (Pijoán, 2000, str. 49). Ať již byly příčinou zániku Chattušaše mořské národy nebo vnitřní problémy uvnitř říše a nejspíše kombinace více

faktorů vč. změn klimatu, jisté je, že Chattušaš zaniká v roce 1183 př. Kr. a s ní i celá Chettitská říše (Kiliçkaya, Yazici, 2011, str. 39).

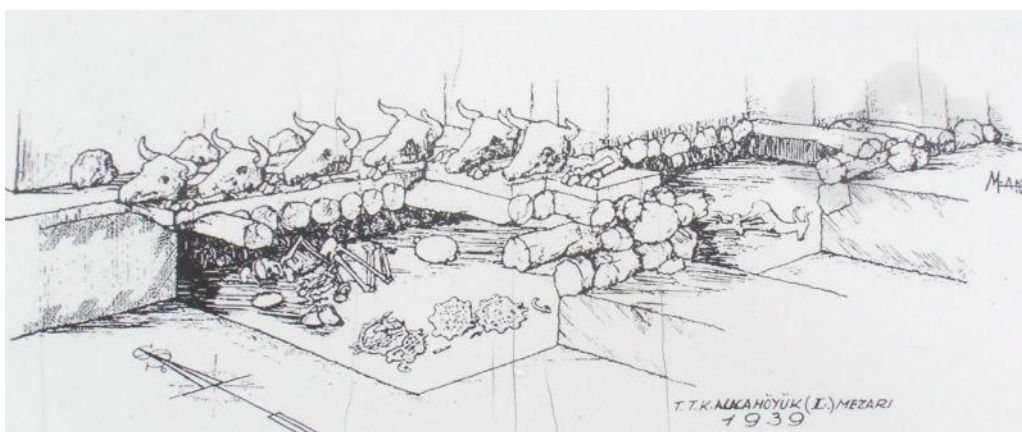
Přestože Chattušaš oplývala řadou chrámů a nacházel se zde i chrám největší, s největší pravděpodobností bylo hlavním kultovním místem a zároveň místem královských pohřbů město **Arinna** (dnešní Alacahöyük), které se nachází 30 km severně od Chattušaše (Boğazkale). Centrem zdejšího kultu byla arinnská bohyně Slunce někdy též zvaná Hepat. Doba největšího rozkvětu Arinny spadá do období lety 1460 – 1200 př. Kr., kdy bylo město nacházející se na přirozeném 15 m vysokém návrší o rozměrech 277 x 310 m obeháno hradbami z nepálených cihel postavených na kamenných základech (Yazici, 2013, str. 95-101, Alacahöyük Open Air Museum).

Dodnes se z těchto hradeb zachovala jižní brána tzv. Brána Sfing o šířce 10 m tvořená rozměrnými kamennými kvádry. Tyto sfingy byly chápány jako ochránkyně města. V Arinně nacházíme obdobné prvky jako v Chattušaši jako jsou chrámy s vnitřními nádvořími, paláce, skladiště, obytné budovy, ale také např. výpadní tunel pod městskými hradbami, dlážděné ulice a rozvody vody (Kiliçkaya, Yazici, 2011, str. 118-121).

obr. 27 - Brána sfing v Arinně / Alacahöyüku (Zdroj: vlastní foto 2.3.2014)

Jak již bylo zmíněno, Arinna měla zřejmě hlavně kultovní funkci, a tak na čestném místě severozápadně od Brány sfing se nacházelo pohřebiště s řadou hrobů králů, princů a princezen, z nichž největší byl 30 m² velký a 1 m hluboký.

obr. 28 - Situace odkrytého královského chetitského hrobu (Zdroj: Alacahöyük Open Air Museum)

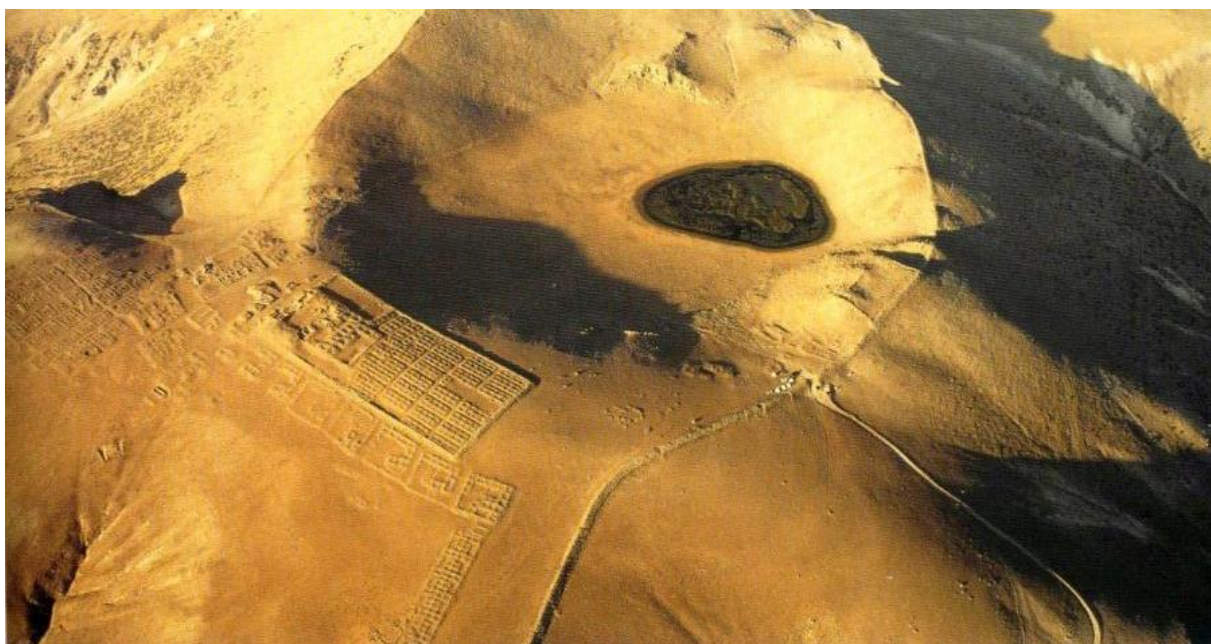
Součástí areálu Arinny byl i systém zásobování vodou, který pravděpodobně sestával z deseti přehrad vybudovaných králem Tudhlijou IV. kolem roku 1240 př. Kr. Jedna z přehrad ležící asi 8 km východně od města zůstala dodnes zachována a je nejstarším vodním dílem tohoto typu v Malé Asii (Yildirim, Zimmermann, 2006). Přehrada je cca 1 km dlouhá a má kapacitu přibližně 15.000 m³ vody a dodnes slouží místním zemědělcům k zavlažování polí.

obr. 29 - Současný pohled na jednu z arinnských přehrad (Zdroj: Yildirim, Zimmermann, 2006)

4 Neochetitské období

V jižní části původní chetitské říše se cca mezi lety 1190 až 700 př. Kr. zformovaly státní útvary nazývané neochetitským nebo někdy též syrsko-chetitským obdobím. V tomto období dochází k rozpadu na dílčí kulturní oblasti, a to „tabalskou“ a jižní s centry v (dnešním) Göllüdağ (centrum Tabalského království), a v Zindžirli (centrum království Sam'al). V tomto období existovala v tomto území celá řada dalších sídel, z nichž jmenujme alespoň Karatepe, Jesemek, Karchemiš či Tavailunu (Tavium).

obr. 30 - Soudobý letecký letní pohled na Göllüdağ (Zdroj: Göllüdağ)

V jižní Anatolii se tedy zformovalo tzv. Tabalské království s mohutně opevněným centrem na sopce **Göllüdağ**. Sídlo, se sítí pravoúhlých ulic bylo identifikováno hned vedle neaktivního sopečného kráteru ve výšce 2 143 m n. m. Sídlo bylo obeháno hradbami a vykopávky zde prokázaly existenci stavby (paláce či chrámu a možná, že obojího v jednom) o rozměrech 110 x 260 m. Sídlo zaniklo v 8. stol. př. Kr. (Kiliçkaya, Yazici, 2011).

Otázkou je, zda toto sídlo bylo obýváno celoročně, nebo bylo jen útočištěm v době nebezpečí, případně „letní stanicí“, neboť klimatické podmínky na hřebeni a celkový charakter krajiny a značná nedostupnost místa víceméně vylučují, že by se mohlo jednat o „normálně“ fungující sídlo, a to i přesto, že budeme předpokládat, že klima v 1. tisíciletí př. Kr. bylo v této oblasti mírnější a vlhčí. Na druhou stranu je třeba poznamenat, že toto místo na sopce, která je ryolitovo-dacitovým lávovým dómem jistě fungovalo jako naleziště obsidiánu, neboť tento lze dodnes poměrně snadno nalézt na jeho úpatí a svazích.

obr. 31 - Vrchol Göllüdağ (Zdroj: vlastní foto 10.3.2015)

Z tohoto období je po urbanistické stránce velmi zajímavé i město **Zindžirli**, ležící v jihovýchodní Anatolii, které bylo sídelním městem království Sam'al. Nacházelo se v příhodné poloze na obchodní cestě a existovalo od chalkolitu až do byzantského období. Na rozdíl od jiných chetitských měst leželo Zindžirli v údolí tj. samo o sobě prakticky v rovině. To samozřejmě kladlo zvýšené nároky na jeho opevnění. Zmiňované návrší se „zvedalo“ sotva 10 m nad okolním terénem, což je s ohledem na ostatní chetitská města zcela zanedbatelné převýšení.

obr. 31 - Soudobý pohled na návrší“ v Zindžirli (Zdroj: vlastní foto 12.3.2015)

Z období neochetitského zde byla rekonstruována mohutná citadela. Tato citadela tvořila střed města na 4 hektarovém „návrší“ ohrazeném vnitřní masivní hradbou. Citadela byla členěna dalšími vnitřními hradbami. Centrem citadely byl vlastní královský palác umístěný na nejlépe chránitelném místě.

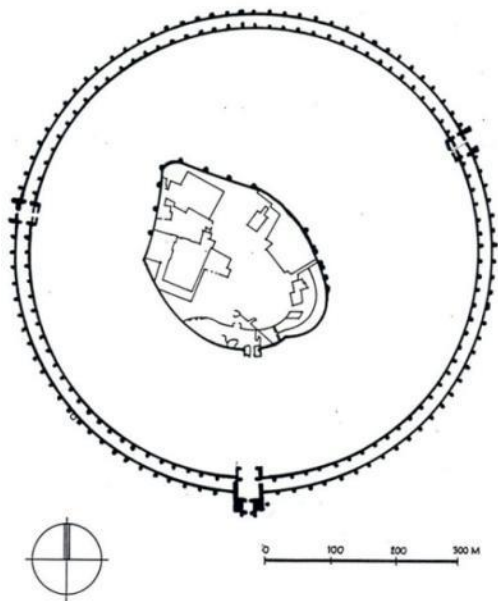

obr. 32 - Rekonstrukce citadely v Zindžirli (Zdroj: Zincirli)

obr. 33 - Rekonstrukce paláce Hilani III. od W. Orthmanna
(Zdroj: The Neubauer Expedition to Zincirli)

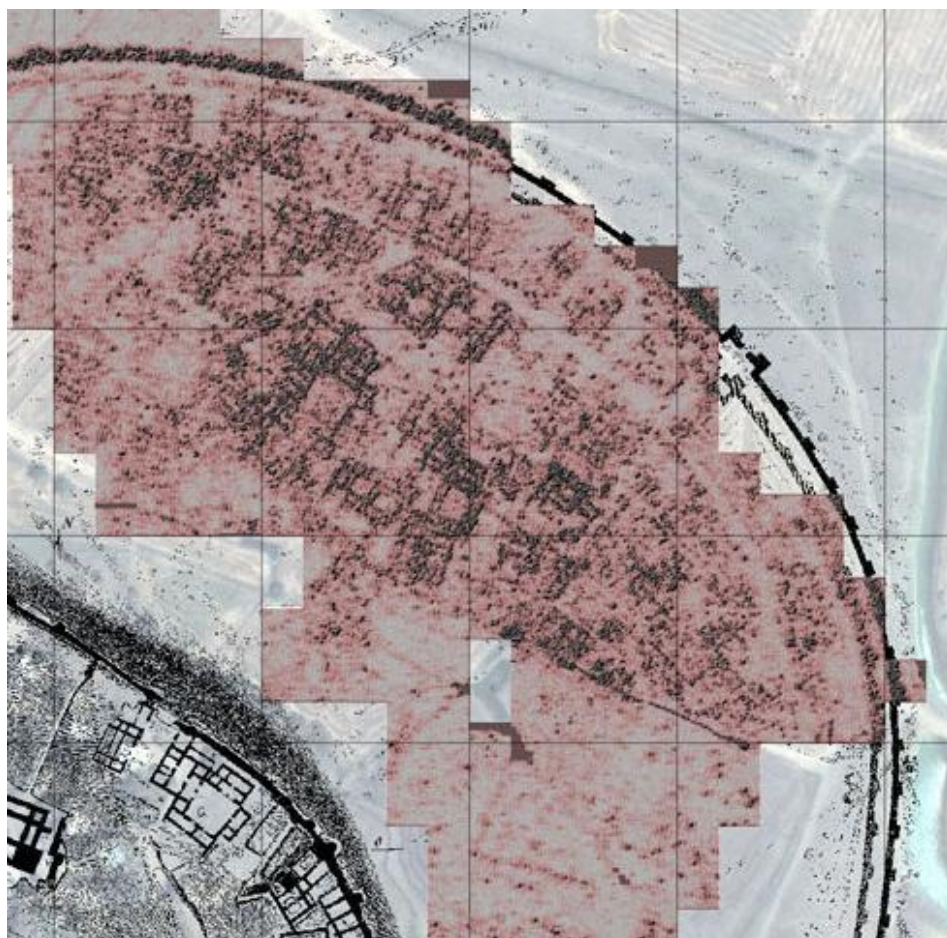
Z dostupných zdrojů lze dovodit, že vlastní město mezi citadelou a vnějším opevněním mělo rostlý charakter s domy, paláci a chrámy různé velikosti. Vnější hradby byly postaveny jako dvojité s kamenným základem a nadstavbou z nepálených cihel (srov. s opevněním Chattušaše, viz výše). Město mělo půdorys pravidelného kruhu s vnitřním průměrem 720 m (Hrůza, Zajíc, 2002, str. 26).

obr. 34 - Půdorys Zindžirli (Zdroj: Koutný)

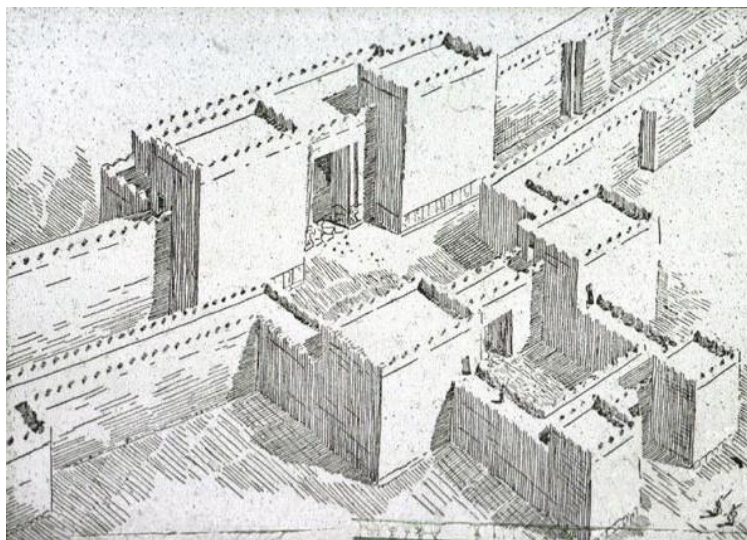
obr. 35 - Pozůstatky pevnostních zdí
(Zdroj: vlastní foto 12.3.2015)

obr. 36 - Geomagnetický průzkum severovýchodní části Zindžirli
(Zdroj: The Neubauer Expedition to Zincirli)

Hradba byla zpevněna stovkou bastionů, a do města jí vedly tři brány (Kiliçkaya, Yazici, 2011, str. 261). Oproti starším chetitským branám nebyla brána dvojitá, ale trojitá, což je pochopitelné s ohledem na rovinatou polohu sídla.

obr. 37 - Koldeweyova rekonstrukce brány v Zindžirli (Zdroj: Zincirli)

Posledním z chetitských měst, o kterém se zmíníme, je **Karchemiš**, která ležela při řece Eufratu a byla významnou obchodní stanicí již od 16 stol. př. Kr. Karchemiš. měla samozřejmě i velký strategický vojenský význam, neboť její poloha na ostrohu nad řekou v místech, kde se Eufrat svírá do relativně úzké soutěsky, jí dodávala a dodnes dodává charakter významné pohraniční pevnosti. (Karchemiš dnes leží přímo, a to tak že doslova, na turecko-syrské hranici a s ohledem na politicko-vojenskou situaci v regionu je zcela nedostupná a slouží jako vojenský strategický bod.)

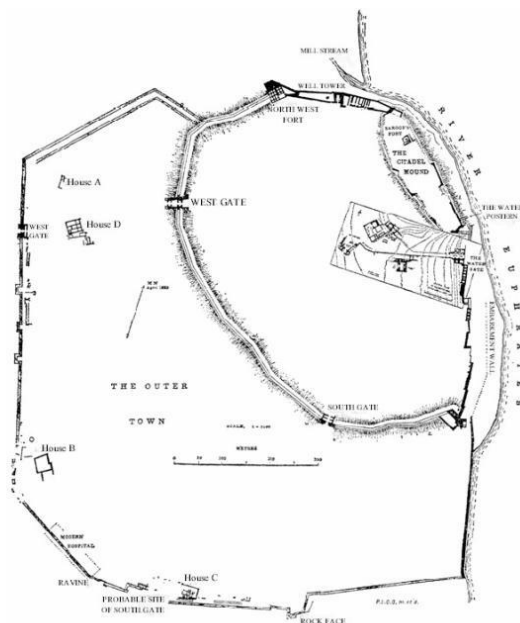

obr. 38 - Eufrat v okolí Karchemiše (Zdroj: vlastní foto 11.3.2015)

Strategický historický význam Karchemiše dokládá dvojitá hradba, vnitřní městská hradba a v rámci ní ještě samostatně opevněná citadela. Stavební prvky hradeb a bran jsou obdobné těm, které jsme již popsali v Zindžirli jen s tím rozdílem, že Karchemiš neměla pravidelný vnější půdorys města a využívala přirozenou obrannou polohu na břehu Eufratu, nad kterým se čněla právě citadela. V Karchemiši byl rovněž objeven výpavní tunel pod hradbami obdobný těm, které jsme popsali v Chattušaši a v Arinně. Vnější hradba měla dvě brány, do vnitřního města vedly tři, z toho dvě z vnějšího města a jedna ze břehu Eufratu (Kiliçkaya, Yazici, 2011, str. 271-276, Encyclopaedia Britannica).

Vykopávky v Karchemiši odkryly základy paláců, chrámů stejně jako mnoho pravoúhle uspořádaných zdí obytných a dalších budov (původně z nepálených cihel postavených na kamenných základech).

obr. 39 - Půdorysný plán Karchemiše (Zdroj: Karkamiş / Karkamiş)

obr. 40 - Soudobý pohled na „citadelu“ v Karchemiši (Zdroj: Kiliçkaya, Yazici, 2011, str. 272)

5 Závěr

Chetitě dosáhli pozoruhodných schopností při stavbě sídel, ať již sami či spíše pod vlivem svých předchůdců Chattijců a okolních národů jako byli Asyřané, ale i Mitanci. Bohužel o vlastním životě v chetitském městě máme jen velmi kusé zprávy, které spíše odečítáme ze stavebních struktur, než že by nám o jejich konkrétním každodenním životě vypovídaly desetitisíce nalezených klínopisných tabulek (protože smutnou pravdou je, že valnou část z nich dodnes nikdo řádně nezpracoval, jak poznamenává Bárta (2013, str. 121).

Nicméně Chetitě se stali skutečně mistry v oblasti fortifikací a jejich dvojité hradby, případně vícenásobné opevňování nejdůležitějších částí sídel (jako byl královský hrad či citadela), byly ve své době skutečně nedobytné. Přesto jich byla většina dobyta a v jejich troskách zaniká nejprve vlastní chetitská říše, pak i uskupení neochetitská. I když řada chetitských sídel nezanikla ihned (jak bylo ukázáno např. v Zindžirli, které existovalo až do byzantské doby), zanikla chetitská civilizace a obyvatelstvo bylo vyvražďeno či asimilováno nově nastupujícími říšemi. Kulturní a civilizační jádro se v této době postupně stěhuje

k západu, a tak, jak poukázal již Bedřich Hrozný, můžeme některé urbanistické a architektonické prvky sledovat dále u měst řeckých, ať již na Krétě či v Malé Asii.

Literatura

- Alacahöyük Open Air Museum [cit. 2014-03-03]
- ÁLVAREZ, Alexis, INOUE, Hiroko LAWRENCE, Kirk, LOVE, James, COURTNEY, Evelyn a CHASE-DUNN, Christopher (2013). *Upsweep Inventory: Scale Shifts of Settlements and Politics Since the Bronze Age* [online] Institute for Research on World-Systems, University of California-Riverside Dostupné z: <http://irows.ucr.edu/papers/irows39/irows39.htm> in BÁRTA, Miroslav, KOVÁŘ, Martin a kol. *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*. Praha: Academia, 557 s, ISBN 978-80-200-2301-8
- BÁRTA, Miroslav, KOVÁŘ, Martin a kol. (2013). *Civilizace a dějiny. Historie světa pohledem dvaceti českých vědců*. Praha: Academia, 557 s, ISBN 978-80-200-2301-8
- Bogazkale Museum. [cit. 2014-03-04]
- Carchemish* [online] *Encyclopaedia Britannica* [cit. 2014-04-20] Dostupné z: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/95339/Carchemish>
- FIALA, František (1959). *Stati z urbanismu*. 1. vyd. Praha: Svaz architektů ČSR. 92 s. Materiály Svazu architektů ČSR
- Göllüdağ* [online] *Monuments of the Hitties* [cit. 2014-04-20] Dostupné z www: <http://www.hittitemonuments.com/golludag/golludag01>.
- Hattusa* [online] *The Ancient Wisdom Foundation* [cit. 2014-04-19] Dostupné z www: <http://www.ancient-wisdom.co.uk/Images/countries/Turkish%20pics/hattusa.jpg>
- HROZNÝ, Bedřich (1943). *Nejstarší dějiny přední Asie, Indie a Kréty*. 2. rozš. a přepr. vyd. Praha: Melantrich. 226 s.
- HRUŠKA, Emanuel (1970). *Stavba miest, jej história, prítomnosť a budúcnosť*. 3. preprac. vyd. publ. Vývoj stavby miest. Bratislava: Slov. akadémia vied. 157 s.
- HRŮZA, Jiří (2011). *Stavitelé měst*. 1. vyd. Praha: Agora. 191 s. ISBN 978-80-86820-08-8
- HRŮZA, Jiří a ZAJÍC, Josef (2002-2007). *Vývoj urbanismu*. Vyd. 2. Praha: Vydavatelství ČVUT. 2 sv. ISBN 80-01-02551-9,
- HRŮZA, Jiří (2011). *Stavitelé měst*. 1. vyd. Praha: Agora. 191 s. ISBN 978-80-86820-08-8
- Karkamiş / Karkamiş* [online] *Monuments of the Hittites* [cit. 2014/04/19] Dostupné z: <http://www.hittitemonuments.com/karkamis/>
- Kazi Çalışmaları Ve Araştırmalar* [online] Sivas Müze Müdürlüğü [2014-04-29] Dostupné z: <http://sivasmuzeleri.gov.tr/TR,90704/kazi-calismalari-ve-arastirmalar.html>
- KILIÇKAYA, Ali, YAZICI, Erdal (2011). *Anatolia: on the Trail of the Hittite Civilization*. Istanbul: Uranus, 318 s., ISBN 978-605-5940-13-3
- KOUTNÝ, Jan (2003). *Moderní urbanistické koncepce = The modern urban conceptions: teze přednášky ke jmenování profesorem v oboru urbanismus*. Brno: VUTIUM. 26 s. Vědecké spisy Vysokého učení technického v Brně. Habilitační a inaugurační spisy, sv. 122. ISBN 80-214-2463-X
- KOUTNÝ, Jan. *Vývoj urbanismu*, ppt prezentace přednášky FA BUT Brno, nedatováno, nepublikováno
- KRÁSNÝ, Jan (1962). *Základy urbanismu: Určeno pro posl. fak. stavební*. Dotisk [1.] vyd. Praha: SNTL. 212 s. Učební texty vys. škol.
- Kültepe Open Air Museum [cit. 2014-03-05]
- McEVEDY, Colin (2002). *The New Penguin Atlas of Ancient History*. London: Penguin Books, 2nd edition, str. 128, ISBN 978-0140-51348-6
- Monuments of the Hitties* [online] [cit. 2014-04-20] Dostupné z www: <http://www.hittitemonuments.com/>

- MÜLLER-KARPE, Andreas (2012). *Chetitská říše* (str. 237-270) in JOCKENHÖVEL, Albrecht. *Dějiny světa 1. Základy globálního světa od počátků do roku 1200 př. Kr.* Praha: Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-241-5, 480 s.
- Neubauer Expedition to Zincirli* [online] Jason T. Herrmann 2012 [cit. 2014-04-20] Dostupné z: <http://jasonherrmann.net/images/Zincirli.jpg>
- PIJOÁN, José (2000). *Dějiny umění*. Díl 11. Vyd. 1. Praha: Euromedia Group - Knižní klub a Balios. 264 s., ISBN 80-242-0449-5
- Reinos Perdidos: Kanesh* [online] [cit. 2014-04-15] Dostupné z www: <http://blogsdelagente.com/eneas/2012/05/05/reinos-perdidos-kanesh-2000-1740-a-c/>
- SPĚVÁČEK, Jiří (1979). *Karel IV.: Život a dílo: (1316-1378)*. 1. vyd. Praha: Svoboda. 720, [2] s. [120] s. příl. Členská knižnice
- SYROVÝ, Bohuslav a kolektiv (1974). *Architektura svědectví dob*, SNTL Praha.
- VOLNÝ, Zdeněk a kol. (1999) *Toulky minulostí světa. Díl 1*. Vyd. 1. Praha: Baronet Via Facti. 224 s., ISBN 80-7214-237-2
- YAZICI, Çağlan (2013). *The Hittite Capital Hattusa, Alacahöyük and Shapinwa*. Istanbul: Uranus. 136 s., ISBN 978-605-5940-22-5, str. 34
- YILDIRIM, Tayfun, ZIMMERMANN, Thomas (2006). *News from the Hatti Heartland - The Early Bronze Age Necropoleis of Kalinkaya, Resuloğlu, and Anatolian Metalworking Advances in the late 3rd Millennium BC*. [online] *Antiquity* Vol 80 No 309 September 2006 [cit. 2014-04-16] Dostupné na www: <http://antiquity>.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch (1961). *Za tajemstvím říše Chetitů*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta. 293 s., [17] s. obr. příl. Kolumbus; sv. 7.
- Zincirli* [online] *Monuments of the Hittites* [cit. 2014-04-19] Dostupné z: <http://www.hittitemonuments.com/zincirli/>
- ŽUKOV, Jevgenij Michajlovič, ed. et al. (1958-1968) *Dějiny světa*. Vyd. 1. Praha: Státní nakladatelství politické literatury. 10 sv.

Informace o autorovi

doc. Ing. arch. Vladimíra Šilhánková, Ph.D.

Katedra regionalistiky, Vysoká škola regionálního rozvoje, Praha

vladimira.silhankova@vsrr.cz